

Kerégyártó T. István

„Kinek hatalma van, nem tűri, hogy ellentmondjanak”

A hatalom jelenségével foglalkozó írások közül mindig is azok váltották ki a legnagyobb érdeklődést, melyek nem elégedtek meg formális struktúrájának leírásával, hanem kísérletet tettek szociálpszichológiai jellemzőinek feltárására is. Jóllehet, így is nehezen megragadható fogalom maradt. Hol mint csupán tevékenységet, hol mint képességet fogták fel, s az egymásra visszavezethetetlen, feloldhatatlanul ellentétes álláspontokat a laposságig menő leegyszerűsítés éppúgy jellemzi, mint a lehető legelvonatbabb fogalmi meghatározás. Igazán részletekig hatoló elemzések a politikai hatalomról készültek, mely nem csupán statikus társadalmi tényként jelenik meg, hanem – ahogyan *N. Luhmann* írja – olyan dinamikus kommunikációs eszközként, amely saját speciális kommunikációs kóddal rendelkezik. *A politika elszakad az erkölctől, a jogtól, az igazságtól, hogy pusztán a hatalom nyelvéné váljék.* Ennek a nyelvnek a specifikus funkciója az, hogy a már meghozott döntéseket – miután kiválasztották ezeket – a többi ember felé közvetítsék. Így a hatalom több lesz privilégiumnál, a társadalom egyik funkciójává válik. S bármennyire paradoxul hangzik is, a hatalom vagy a tőle való megfosztottság a mindennapi életben is megjelenik. Mindenki átélheti állampolgári szerepeiben s magánéletében is. Más kérdés, hogy olyan viszonyok foglalják magukban a hatalmi elemeket, melyek az egyén számára egyszerre átláthatók és átláthatatlanok; hogy olyan állapotokat kell átélnie, melyekben az uralom vagy az alávettség nem mindig a közvetlen élményvalóság szintjén kerül felszínre. Még akkor is, ha hatalom eredhet a büntetés vagy jutalmazás képességéből (kényszerítő, illetve jutalmazó hatalom), eredhet valamilyen különleges tudásból (szakértői hatalom), s végül alapulhat a személyiség vonzerején is (vonakoztatási hatalom). A képesség-

ként meghatározott hatalom valóságához tartozik, hogy a külső hatásoknak mindig erősen kitett, vagyis olyan készségeket feltételez, melyek – közkeletűen – a „hajlékony” alkalmazkodás kifejezői.

S ezzel függ össze, hogy a hatalom gyakorlója sohasem lehet érzelmeinek rabja; teljes biztonsággal emocionálisan még akkor sem vállalhatja magát, ha elvileg nem léteznének olyan események, melyek próbára tehetnék. Magabiztos vélekedése abból a látszatmeggyőződésből táplálkozik, hogy az „alattvalók” akarata szerint akarnak élni; s éppen ő tudja megmondani nekik, milyen életstratégiát és hogyan kell megvalósítani. Olyan „szövegbökönyt” helyez az egyének elé, melyet a legutolsó utasításig módosítás nélkül kötelesek végrehajtani. Ám a gyakorlati passzivitással mégsem elégedhet meg, hanem időről időre újra kell írnia a „szövegbökönyt”, így „hajlékony” alkalmazkodásának előfeltétele a várható szituációk gondos mérlegelésében rejlik; annyira, hogy nagyon tág értelemben a hatalomra vagy a hatalomba kerülés esélyét aszerint is lehetne értelmezni, hogy a hatalmi aspiráns mennyire képes anticipálni a nem várt eseményeket, illetve akaratmegnyilvánulásait mennyire tudja egyetlen érdek alá rendelni. De a társas viszonyokban termelődő hatalmi helyzetekről is elmondhatjuk, hogy ezeknek a helyzeteknek a hordozói önmaguk szerepével a legteltesebb mértékig tisztában vannak. Cselekvéseik számára az adott csoport tagjai olyan színteret és hatalmi mezőt testesítenek meg, melynek „partitúráját” a hatalmon levők írják. Nem egyszerűen csak arról van szó, hogy a hatalomra jutott emberek csoportja rákényszeríti a többiekre azokat az előírásokat és alapelveket, amelyek révén saját uralmát biztosítja, hanem egyidejűleg azoktól is függ, akik a hatalmat állandósítják.

A hatalom résztvevői nem elszenvedik szenvedélyeiket, hanem sikeresen élik meg. S ha olykor kényszer hatására cselekszenek is, sohasem csupán valamiféle színjátékként élik meg, hanem szigorúan úgy tekintenek helyzetükre és sorsukra, mint nélkülözhetetlen „szerepre”, melyet kötelező következetesen eljátszani, s amelyet az ellenőrzés és tekintély fenntartása iránti igény magyaráz. *T. Parsons* például hatalom alatt olyan „határozathozatali és -érvényesítő képességet” ért, mely a vonatkozó közösséget és tagjait kötelezi, amennyiben státusuk a határozatok szerinti kötelezettségekkel jár. (*T. Parsons: Politics and Social Structure.* New York, 1969.) A hatalom és a befolyás között pedig azért tehetünk különbséget, mert a kötelező érvényű határozatok érvénybe léptetése lényegesen különbözik a meggyőzési kísérletektől. Másfelől azonban a hatalom megélt tudata valami más és valami több, mint a deviancia pszichológiai megjelenési formája, éppen mert az utóbbi önmagán túlmutató értelemre ritkán utal. A hatalom tudata – a vele járó magabiztossággal és közösségi elfogadattal, illetve elfogadással együtt – mindig egy magatartásforma kifejezője. Ebből adódóan minden egyes tettnek – legyen az magában véve bármilyen motivációjú – csak annyiban van jelentősége, amennyiben a hatalmi helyzettel összefüggésbe hozható, azaz a hatalomra vonatkoztatva kap értelmet és igazi jelentőséget.

Nem irracionális viselkedésről van szó, hanem az autoriter személyiség szándékaival adekvát megnyilvánulásról. Vagyis olyan életvezetési princípiumról beszélhetünk, mely az egyént ugyan gúzsba köti, mégis feloldozza. Ebben az értelemben a hatalomban való részvételt csak részben kísérli patológus szenvedély. Legfeljebb azt mondhatjuk, az egyén olyan szenvedély hatása alatt áll, melynek nem tud

és nem akar ellenállni, s olyan érzésekre és tettekre kényszeríti, melyek igazából sohasem látszanak lényétől idegennek és gyűlöletesnek. A fontosság- és nélkülözhetetlenség-tudat pedig olyan állapotot jelent, amelyben minden érzést, gondolatot és tettet ugyanaz a szellem jár át, *A befolyás és a tekintély igényének a szelleme*. És a hatalom birtokosa minden eszközzel, illúziók előidézésével, képzelgéssel, hittel, meggyőződéssel, s gyakran önáltatással igyekszik fenntartani az iménti állapotot. Szerepe nélkülözhetetlenségében rendületlenül hisz; nem azért, mert sohasem merül fel benne a fölöslegesség válás lehetősége, hanem mert hinnie kell. Mert mindig készenlétben kell lennie. Mindig a cselekvés kényszere hajtja; jelenvalóan akar résztvenni minden olyan dologban, ami szerepét erősítheti. S ha látszólag irracionálisan viselkedik is, a konkrét körülmények ismeretében ez mégsem tűnik annak. A paradoxon itt abban áll, hogy a teljes odaadással megvalósított hatalmi szerep mégis kiüresedhet.

Mert az a félelmetes komolyság, melyet kezdetben magára szab, szenvedéllyel vegyes elfogultságból táplálkozik. Számára a kötelességek teljesítése úgy jelenik meg, mint élete fontossá tételének egyetlen lehetősége. A kívülről meghatározott követelmények válnak belsővé, és minél inkább belsővé válnak, a kötelességek teljesítésének szigorúsága ad életének – ha nem is mély és bensőséges, de mégis – szilárd és biztos formát. Igazából minden esemény – származzanak bár a személyközi viszonyokból, vagy a politikai helyzetből – csak addig érdeklí, amíg helyzetét nem veszélyezteti, s ezért is igyekszik mindent közbeiktatni, *ami akadályozza fontosságtudatának szétesését, vagy akárcsak megintgását*. A hatalom birtoklása mindig kifejleszti az egyénben a „gyakorlati konzervatizmust”, melynek segítségével képes bármiféle emberi helyzetbe és érzésbe beleélni magát; képes a lelkiismerettől gyötört ember szerepének eljátszására is, ugyanakkor azonban minden tettehez megtalálja az ön-

feloldozás lehetőségét, ami végső fonkon bármiféle felelősségvállalásra való alkalmatlanságot is jelent. Mindenképpen a szó etikai értelmében, illetve abban az értelemben, hogy *a hatalmi megszállottság – erkölcsi alapképlete szerint – moral insanityként is megjelölhető*. Alapjában véve azonban sokkal többről van itt szó pusztán patológikus esetről, hiszen azzal a ténnyel is számolnunk kell, mint az erőszakra való hajlam racionalizálása, aminek belső mottója akár ez is lehetne: „én ugyan tudom, hogy neked ugyanúgy igazad van, mint nekem, de hát kettőnk közül én vagyok az erősebb”.

Általánosságban is a hatalom birtokosai és alárendeltjei között olyan kapcsolat alakul ki, melynek alapja többnyire az erő, jóllehet ez egy végső és szélsőséges erőforrást képvisel. Valójában egy olyan alternatívát, amelyet nem pusztán azoknak kell elkerülniük, akik elszenvedik azt, hanem azoknak is, akik ezzel sújtják a többieket. Mert abban a pillanatban, amikor a hatalom csupán az erőt használja fel, igazából szerte is foszlik. S minél jobban meghatározóvá válik eszközként való használata, annál inkább felgyorsul a hatalom kiüresedésének folyamata. Nem véletlenül. Bizonyos mértékig önkitaljesítő folyamatról van szó, mely ritkán áll összefüggésben etikai normákkal. A politikai hatalom birtokosain lehet leginkább észrevenni, hogy mindig egy lelkesen támogatott kultusz szereplőivé válnak, melynek következtében ingadozók, rezignáltak kétségbeesettek vagy hidegen önző cinikussá lesznek. Annál is inkább, mert a hatalmon levők mindennapi élményanyaga többnyire hazugságokon és ámtításokon alapul, s minél távolabb van valaki a negatív szembesülés esélyétől, annál inkább biztonságban érezheti magát. Személyes viszonyaiban annál védettebb. Legalábbis egy ideig. S épp ebből a szempontból válik fontossá a hatalmi érzület. Mert vagy felmenti magát a körülmények következetes végiggondolása alól, vagy eleve bekalkulálja, hogy az emberek féltékenyek, irigyek stb. „Hibás vagyok-e abban, hogy az emberek tisztelnek vagy félnek tőlem?”

A hatalom birtokosa megvizsgálja

magát, és magatartását illetően semmi kivétivalót nem talál. S ezt csak erősítheti a hatalmon levők iránt megnyilvánuló csodálat, hiszen nemcsak a „hozzá tartozom” érzéséből táplálkozhat (valamilyen előny megszerzése reményében), hanem egyenesen a feltétlen hódolatból is. Mert a csodálatban olyasfajta igyekezet is kifejeződik, mely az egyén lélektani és morális hiányait leplezi. Metaforikusan szólva: a csodálni akarás „szükségállapota” – politikai rendszerektől függetlenül – mindig újratermelődik, bár sokszor nem is tudják, miért az egész. A hatalom birtokosaival való érintkezés során újra és újra az az érzés kerekedik felül, hogy nekik sorsuk van, melyet odaadással szolgálni és segíteni kell. A magára hagyott, kiszámíthatatlan változásoknak kiszolgáltatót egyén pedig ebben sikeres statisztaként vehet részt. Elviselhetetlen szorongását átmenetileg úgy is képes feloldani, ha a hatalom birtokosában támogatóra lel, aki helyzete kínzó bizonytalanságát segít feloldani. *A hatalom intézményesülése persze külön hatalmi habitusokat alakít ki. Hierarchikusan is tagolódókat*. A totalitárius rendszerekben kiépülő hatalmi viszonyok között például csak kevesen engedhetik meg maguknak azt a szerepjátszást, melyet a felsőbb szinteken levők a „minthaelv” szerint gyakorolnak. Mintha meghallgatnák az alattvalókat, mintha elfogadnák kritikájukat, de valójában sohasem hiszik, amit mondanak nekik.

Míg az államszocializmusban a hatalom csaknem teljességgel egylényegűvé vált a despotikus uralom gyakorlásával (a hatalom gyakorlóit nemegyszer valódi kényúrként viselkedtek), addig napjainkban a hatalom abból is eredhet, hogy olyanokkal szemben lehet érvényesíteni a represszió finom vagy kevésbé finom eszközeit, akikkel szemben egyébként az egyenrangúságnak kellene érvényesülnie. A hatalom birtoklása ugyanakkor magában foglal egy – a befolyás folytonos kiterjesztésén alapuló – követelményrendszert, mely az egyén életét szabályozza, és mert újabb és újabb eszközök szükségesek ennek megerősítéséhez, a követelmények változása kényszeríti ki az alkalmazkodás új formáit. Például

olyan hallgatólagos bizalmi megállapodást kötve, melynek alapján a hatalmon levők elérhetnek és feltételezhetnek bizonyos magatartást anélkül, hogy azt közvetlenül meg kellene követelniük. Bárha a hatalom centrális életszervező erővé válik, annyira és oly sokoldalúan veszi igénybe az egyént, hogy a „valami fölött való rendelkezés” mindent domináló fontossága mellett csakugyan nem jöhetnek tekintetbe az ezt gyengítő jellemzők. S a „valami vagy valakik fölött való rendelkezés” valójában a hatás oldaláról ragadható meg. Kevésbé kifinomult módon ez tömeghatásként is megjelenhet, mikor maga a hatás (vagy befolyás) a tömeget érintő életproblémák felidézésében és megoldásuk látványos vázolásában ölt testet. A misztikus eksztázisokig való fokozhatóság mértékében, mikor a politikai ígéretek mindent elfednek.

Mert az emberek biztonságigényét kell csak bekalkulálni ahhoz, hogy követők és hívők serege vegye körül a hatalom megtestesítőt. S amennyire bizonyos, hogy minél nagyobb ellenállásra talál a hatalom birtokosa, annál erőszakosabbá válik, annyira igaz az is, hogy a túlságosan nagy ellenállás lehetetlenné teszi, hogy stabilizálja hatalmát, illetve elfogadó hatást tudjon elérni és előidézni. Jóllehet az ilyen helyzet minduntalan arra kényszeríti, hogy olyan elképzelt élet szerint éljen, mely az alattvalók róla alkotott véleményében jelenik meg. És ezért minden igyekezetével különbnek akar látszani; szüntelenül formálva, szépítgetve a hatalmi ideálnak megfelelő mivoltát. S mert a fölény bizonyosságával tekint másokra, a zsarnokság iránti igénye is felerősödhet, mely – *B. Pascal* szóhasználatával élve – az egyetemes és a maga határain túlmenő uralom vágya. Kétségtelenül igaz az, hogy a hatalmat ott kell hagyni vagy el kell veszíteni, hogy hiánya kínzó legyen. Ám míg ez bekövetkezik, számos védekező mechanizmus áll rendelkezésre. A politikai hatalom képviselői számára például a mass média. Mivel a hatalmi struktúrát akár demokratikus úton, akár nem, de mindenképp azok termelik ki magukból és emelik maguk fölé, akik fölött az hatalmat gyakorol,

elkerülhetetlen, hogy ennek a többséget átható és mindennapjaik gyakorlatát is befolyásoló médiának (főként a televíziónak) ne legyen szerepe ebben a kitermelésben.

Rokon- vagy ellenszenvi alapon befolyásolva a „kitermelőt” (aki lehet választó, de lehet többé-kevésbé lelkes követő csupán), aki a maga szempontjai szerint dönti el, kiket kell követnie. Külsőségekhez tapadva és sztárokként kezelve a közélet figuráit. Ennélfogva a közélet embere, hogy a hatalmi struktúrába bekerülhessen vagy benne maradjon, akár még tisztességes szándékoktól vezérelve sem tehet mást, mint hogy igyekszik megfelelni ennek a sztárszemléletnek. De nem az a fontos, hanem hogy a baj akkor nagyobb, ha a hatalom embere nem úgy tesz csak, mintha őt is a tömegmítosz szempontjai vezérelnék, hanem ha csakugyan vezérlik is. *Ha hisz is benne, ha maga is osztozik a tömegmítoszban.* Mert azt is látnunk kell, hogy a hatalom iránti tömeges ellenszenv csak ritkán létezik; legfeljebb viszolygás, melynek mértéke attól függ, ki mennyire érzékelt a hatalmi visszasságokat. Így mindig be kell kalkulálnunk azokat a szereplőket, akik a hatalom megerősítésében közreműködnek. S a hatalom birtokosai úgy növesztik magukat kivételessé (még hozzá a legköznapi helyzetekben is), mint a szerelmes emberek. Mert úgy látják: minden pillanatban jelenvalóságukat kell bizonyítaniuk. Matriálisan és/vagy szellemileg. Ráadásul a hatalom nemcsak fizikai, hanem a szó szoros értelmében vett lelki gyönyörűséget is okoz. Attól függően, amilyen mértékben az engedelmességre kényszerülők visszaigazolják a hatalmon levők szerepét.

Akik kormányoznak, akik utasítanak, akik ajándékoznak, stb. Nem fedkezve meg arról sem, hogy a hatalom egyszersmind olyan „érdekerőflényként” is felfogható, amely e fölényrel rendelkező egyénnek lehetőséget nyújt mások érdekei érvényre jutásának, cselekvésének befolyásolására és ellenőrzésére. Így – a hatalom általános logikáját tekintve – visszajutunk *R. Dahl* definíciójához, mely szerint „A-nak B-re gyakorolt hatalma A-nak azt a képességét jelenti, amelynek ha-

tására B. olyan dolgokat tesz meg, amelyeket A. befolyásolása nélkül nem tett volna meg”. (*R. A. Dahl: The Concept of Power. Politics and Social Life.* Boston, 1963. 107. o.) A hatalomból való kiesés félelme azonban óhatatlanul görcsös ragaszkodásra kényszeríti az egyént; olyan állapotot idéz elő, mintha más életforma nem is létezne számára. És ahogyan erősödik szorongása, valamiféle felfokozott aktivitástól hajtva igyekszik stabilizálni helyzetét. És bármiből származik is a hatalom, az egyéni és csoportos megerősítésről, illetve afirmációról soha nem szabad elfeledkeznünk. Hiszen állandóan vannak olyanok, akik – alávettségből vagy pusztá alkalmazkodásból – az afirmatív szerepet eljuttatják.

Ám meglehetősen rideg szükség-szerűségnek tűnhet az, hogy a hatalom birtokosai egy ideig végtelenül gyarápíthatják „készségjvaikat”, míg egyszer csak a javak devalválódása következik be. A hatalom ugyanis ténylegesen nem állapot, hanem folyamat, melynek mennyisége például szemmel láthatóan növekszik a kapcsolatok növekedésével. Csakhogy ebből eredően létezik a hatalomnak olyan inflációja, az igényeknek, keresleteknek olyan túlzott mérvű jelentkezése, mely a hatalmat devalválja, bemutatva annak tehetetlenségét. S ebben a végzettség hatását is észrevehetjük, hiszen a hatalmon levők végzete mindig bekövetkezik. Mellesleg éppen ennek következtében erősödnek fel a hatalom birtokosaiban olyan „erények”, mint amilyen az ideges félelem az elkerülhetetlen változások bizonytalan kimenetele miatt, a mindent ellenőrzés alá vonás igénye, stb. S mivel semmilyen hatalmi szerkezetből nem iktatható ki az alattvalók látens vagy nyílt elégedetlensége, bármennyire törekszik is a hatalom birtokosa a megújulásra, tehetetlenül foglya marad a teljességgel sohasem ellenőrizhető emberi viszonyoknak. Bukása pedig azzal kezdődik: „nem tűri, hogy ellentmondjanak” (*Antigone*).